

5.4

Katharina Jacob/Vanessa Münch/Joachim Scharloth

Jezične ideologije i jezična kritika u njemačkom

Prijevod teksta: Iva Petrak

Sažetak. U članku se predstavljaju jezične ideologije o kojima se u sklopu germanistike često promišlja i koje su povezane s oblicima jezične kritike. Te su jezične ideologije u uskom međuodnosu s ključnim razdobljima u standardizaciji njemačkog jezika, s promišljanjima o raznolikosti varijeteta i pripadajućim pitanjem prestiža, s izgradnjom nacionalnog jezika, kao i s napetim odnosom između uloga 'laika' i stručnjaka, što u 21. stoljeću dovodi do sve izraženijeg znanstvenog pristupa diskursu kao i do sve češćih rasprava o tome je li jezik, odnosno treba li jezik biti ideologičan, ideološki obilježen ili slobodan od ideologije. Kao kondenzati sociokulturno ukorijenjenih jezičnih ideologija jezične su slike pogodne za analizu već učvršćenih koncepata o jeziku te se u germanistici često javljaju kao tipična jezično-povijesna referentna točka za istraživanje jezičnih ideologija. Članak stoga opisuje funkciju jezičnih slika na primjeru jezične slike biljke, koja je prisutna kao relativno stalan obrazac od 17. stoljeća do danas.

Ključne riječi
ideologija, nacionalni jezik, standardizacija, varijeteti, jezični prestiž, laički diskurs, purizam, jezični nacionalizam, kulturni šovinizam, jezični kontakt, pluralizam, jezična kultura

Općenito

Riječ *ideologija* u svakodnevnom jeziku nosi stigmatu. Ona se odnosi na poimanje stvarnosti koje je iskrivljeno uslijed unaprijed stvorenog sustava uvjerenja. Prema tome, jezične bi ideologije bile pogrešne, ili u najmanju ruku, neadekvatne ideje koje se temelje na predrasudama. Međutim, znanstveni termin jezične ideologije koji se koristi u ovom članku više je analitički nego kritički orijentiran. U članku se oslanjamo na znanstveno-sociološki termin ideologije u smislu u kojem ga definiraju Mannheim (1929) i Berger/Luckmann (1966) koji ideologije ne shvaćaju kao sustave mišljenja koji prikrivaju istinu, već kao društveno oblikovano znanje koje vrijedi za određenu skupinu u njezinom specifičnom povijesno-društvenom kontekstu, ali kao takvo može biti i osporavano.

U okviru ovog sveobuhvatnog koncepta ideologije sve se strukture znanja, uključujući i znanstvene, smatraju ideološkim ako su društveno i kulturno uvjetovane, to jest, ako su povezane sa specifičnim interesima i vrednotama određenih skupina. Pojedinačne strukture znanja proizvode se institucionaliziranjem društvenih praksi i konceptualnim sedimentacijama (usp. Berger/Luckmann 1966) i bivaju dodatno oblikovane diskursima u smislu dugoročnih sustava znanja kao nositelja moći. U tom smislu se jezične ideologije mogu opisati kao jezično znanje koje se manifestira u različitim oblicima, kao primjerice, u iskazima, terminima, dispozicijama, praksama i diskursima (usp. Woolard 2020: 2; usp. također osnovni članak ovog sveska). Pritom su jezične ideologije uvijek isprepletene s drugim sustavima znanja, odnosno normativnim, moralnim i političkim idejama onih skupina u kojima to znanje ima valjanost.

Ovakvo poimanje ideologije relevantno je za istraživanje metakomunikativnog diskursa u njemačkom iz dvije perspektive. Kao prvo, rasprave se odvijaju na različitim razinama: raspravlja se o ulozi i važnosti jezika, metajezika kao i ideologije, jezične ideologije i metajezične ideologije (u smislu diskursa o jezičnoj ideologiji) i to između različitih jezičnih aktera i autoriteta, unutar skupina/institucija koje raspravljaju o jeziku odnosno stručnjaka ili 'laika', ali i u sklopu takozvane komunikacije između stručnjaka i 'laika'. Kao drugo, argumentacija se na tim razinama provodi na temelju različitih kriterija procjene, što znači da članak uključuje kako deskriptivne jezične ideologije tako i eksplicitne normativne odnosno preskriptivne jezične ideologije. Prema ovom shvaćanju, promišljanje o jeziku i jezična kritika izrazi su jezičnih ideologija (usp. osnovni članak ovog sveska). Praksa evaluativnog rasuđivanja o jeziku, kako jezičnu kritiku definiramo u ovom priručniku, predstavlja tako jezično znanje, ali uključuje i jezičnu ideologiju koja se manifestira kroz tu praksu.¹

Pritom se germanistička istraživanja često usredotočuju na jezične slike, koje su kao kondenzati socijalno-kulturno ukorijenjenih jezičnih ideologija pogodne za analizu učvršćenih koncepata u jeziku. Među njih se ubrajaju jezične slike jezika kao države, osobe, blaga, vodene površine, građevine, alata i ogledala. U ovom članku navodimo kao primjer sliku

1 Za istraživanja njemačke jezične kritike vidi *Handbuch Sprachkritik* autora Niehr/Kilian/Schiewe (2020), također Schiewe (1998).

jezika kao biljke kako bismo dijakronijski prikazali na koji način se ovom metaforom konstruiraju i opravdavaju jezične ideologije.

Povijesno

Oko 870. godine redovnik Otfrid iz samostana Weissenburg u Elzasu opisuje njemački jezik kao “nekulturan, seljački i neobrazovan” (prijevod I.P.)². Hebrejski, grčki i latinski čine se prikladnijim za prenošenje božanske riječi. Srednjovjekovni jezikoslovci trude se utvrditi odnos između njemačkog i latinskog te pronaći mjesto njemačkom jeziku u religiji i pjesništvu (usp. Straßner 1995: VII). Na taj način se već od samih početaka u njemačkom jeziku razvija jezično-ideološki diskurs u kojem se njemački jezik procjenjuje u odnosu na druge jezike, i to prema kriterijima pravilnosti, primjerenosti, ljepote i čistoće (usp. *ibid.*: VIII). S augustinskim kanonikom Dietrichom Engelhusom, koji 1424. godine njemačkom jeziku pridaje veliki ugled, počinje razdoblje razvoja njemačkog književnog jezika orijentirano prema latinskom jeziku. Ono je (jezično-ideološki) motivirano navodnom adekvatnošću njemačkog jezika te dovodi do porasta njegovog prestiža, koji ne opada ni u vrijeme humanizma kada se učenjaci orijentiraju prema latinskom, već zadržava svoj status sve do razdoblja reformacije i kasnije. Njemački tako prevladava u oblastima države, prava, obrazovanja i znanosti, što se ponekad odražava u intenzivnim, sustavnim razmatranjima njemačkog jezika u rječnicima i gramatikama. Pristup Martina Luthera njemačkom jeziku postaje uzor, čak i njegovim protivnicima (usp. *ibid.*: VII; usp. također Gardt 1999; Schiewe 1998).

Tijekom 16. stoljeća jezično-ideološki diskurs dostiže vrhunac svoje emancipacije. Do tada je glavni cilj bio razvoj njemačkog jezika odvojiti od latinskog te izgraditi njemački književni jezik kao krovni varijetet nad dijalektima. Od 17. stoljeća on odražava utjecaj francuskog jezika.

Povijest (njemačke) jezične ideologije stoga vrlo upečatljivo ilustrira kako su društveno-povijesne prilike povezane s jezično-povijesnim razvojem te kako promjene na političkoj, kulturnoj i društvenoj razini prate smjene u znanju, koje se, između ostalog, očituju u jezičnim ideologijama i jezično-kritičkim odnosno metajezičnim argumentacijama. Pritom

2 “unkultiviert, bäurisch und ungebildet”.

se težnja za kulturnim samoodređenjem i nacionalnim identitetom, usko povezana s njemačkim jezikom, provlači kroz mnoge metajezične diskurse, koji su od 17. stoljeća nerijetko i kulturno-šovinistički obojeni.

Jezične ideologije koje se u pismenom obliku prenose od srednjeg vijeka do početka 19. stoljeća u njemačkom jeziku se uglavnom odnose na izgradnju standardiziranog njemačkog književnog jezika. Razvoj visokonjemačkog standarda pritom je povezan s barem dva međusobno isprepletana društvena cilja te s njihovim popratnim jezičnim ideologijama: težnjom za kultivacijom i težnjom za nacionalnim identitetom i nacionalnim jedinstvom. Pritom se smatra da je standardni njemački jezik ključni uvjet za unaprjeđenje znanosti i umjetnosti. Razvoj standardnog jezika je sukladno tomu povezan s vertikalizacijom varijetetskog spektra: dok se visokonjemački etablira kao prestižni varijetet, (drugi) dijalekti se degradiraju kao jezici neobrazovanih i nekulturnih. U isto vrijeme dolazi do prividne dijalektalizacije sjevernog, tzv. donjonjemačkog jezika, koji se uslijed slabljenja Hanzeatske lige sve rjeđe koristi kao pisani jezik te se stoga počinje doživljavati kao pretežno govorni jezik u sjevernim dijelovima njemačkog govornog područja.

Izgradnja standardiziranog visokonjemačkog jezika trebala je prekinuti dominaciju francuskog (koji se koristi kao *lingua franca* među plemstvom) te dati poticaj razvoju nacionalne kulture koja bi nadoknadila nedostatak državnog jedinstva. Pritom se pojavljuju društvene kategorije poput *Alamode-Stutzer* (u 17. stoljeću) i *Deutschfranzose* (u 18. stoljeću) koje opisuju stereotipične predstavnike određenog oblika jezične upotrebe. Ovi nazivi upozoravaju na opasnost od prelaska njemačkog jezika u mješoviti jezik i usvajanja stranih kulturnih dobara u ime njemačke nacionalne kulture. Njemački jezik trebalo je u cjelini unaprijediti te na taj način oblikovati nacionalnu kulturu.

Dok su ove ciljeve u različitoj mjeri i s različitim naglaskom zastupali svi sudionici metajezičnih debata, sporno je bilo prema kojim principima bi se standardizacija trebala provesti (za jezično normiranje, standardizaciju, jezični purizam i jezične institucije u njemačkom, usp. Felder/Schwinn/Jacob 2017; Felder/Jacob 2018; Schwinn 2018; Jacob/Schwinn 2019). Južnonjemački jezikoslovci 18. stoljeća kao što su Fulda i Nast osobito su se zalagali za obogaćivanje njemačkog jezika na temelju dijalektalnog jezičnog blaga. Smatrali su da su u dijalektima sačuvani osjećaji i način razmišljanja koji se nikako ne smiju zamijeniti izrazima i frazama koje proturječe

zakonitostima njemačkog jezika (kao što je primjerice prevedenica *er hat warm* od francuskog *il a chaud*). Ovom analogističkom stavu protive se srednjonjemački i južnonjemački jezikoslovci koji zastupaju anomalistički pristup i semantiku kultiviranja te se zalažu za uređenje jezika prema jezičnoj upotrebi književnika (kao što je Johann Friedrich Heynatz) ili obrazovanih slojeva u Gornjoj Saksoniji (kao što je Johann Christoph Adelung).

U tom kontekstu, jezična slika biljke jezično-povijesno je produktivna iz najmanje dvije perspektive. S jedne strane, biljna metafora se odnosi na hipostazirajuću predodžbu prema kojoj je jezik samostalan organizam čija je bit određena prirodnim, unutarnjim zakonitostima. Pritom se smatra da je jezik neovisan od svojih govornika (usp. Gardt 1999: 109) i da treba biti standardiziran prema vlastitim pravilima (analogizam). S druge strane, biljke imaju cikličnu povijest rasta, cvjetanja i smrti na koje se može utjecati ljudskom intervencijom. Naime, biljke se mogu kultivirati te uz odgovarajuću njegu donose plodove. Na ovaj element metafore jezika kao biljke nadovezuje se slika njegovatelja kao vrtlara (usp. Stukenbrock 2005: 102–107). U purističkom kontekstu metafora biljke proširuje se i na korištenje tuđica i posuđenica, a dio ove ideologije je i tvrdnja da ulaskom stranih elemenata u jezik ulaze i strani načini razmišljanja, običaji i, prije svega, poroci. Težnje za kultivacijom i unaprjeđenjem njemačke nacionalne kulture na taj su način usko međusobno povezane.

Straßner (1995) opisuje kako se jezično znanje 19. stoljeća razvija i učvršćuje na područjima gramatičkog, književnog, stručnog, didaktičkog i purističkog diskursa. On tvrdi da se u 19. stoljeću razvija jezična ideologija koja jezik ne shvaća samo kao “oblikovnu, formativnu silu”, već kao “samostvaralački čin” (Straßner 1995: 279; prijevod I.P.)³. Romantičko poimanje jezika pritom nastoji osloboditi izvorni jezik od racionalnosti te ga na taj način iznova otkriti (usp. *ibid.*). Novalis teži jednostavnom jeziku. Schlegel pak s druge strane figurativni jezik vidi kao mogućnost za istraživanje izvornih odnosa. Tako se u 19. stoljeću, uz purističku, nacionalnu jezičnu ideologiju, pojavljuje i “orijentacija na univerzalnost” (*ibid.*: 280; prijevod I.P.; za 19. stoljeće, usp. također Gardt 1999)⁴.

3 Straßner (1995: 279): [nicht allein als eine] “gestaltende, formende Leistung” [ansieht, sondern als] “selbstschöpferische[n] Akt”.

4 Straßner (1995: 280): “Ausrichtung auf Universalität”.

Nakon 1871. godine puristički diskurs ponovno postaje dominantan, i to prije svega kroz djelovanje institucije *Deutscher Sprachverein*. Iako su imali zadržke prema ovakvom pretjeranom purizmu, nacionalsocijalisti su ipak na temelju ideologije jezika rase provodili jezičnu segregaciju kao sredstvo društvene segregacije. Heinz Mitlacher (1938: 372f.; prijevod I.P.)⁵ je, primjerice, u časopisu *Muttersprache* ustvrdio da se "židovski utjecaji mogu pronaći u njemačkom jezičnom nasljeđu".

Danas

Nakon razdoblja nacionalsocijalizma, saveznici u zapadnim okupacijskim zonama uvidjeli su potrebu da se stanovnike iz Austrije i Njemačke, uz ideološko, podvrgne i jezičnom preobrazovanju. Za okupacijske vlasti njemački jezik bio je sredstvo koje se koristilo za manipulaciju i izražavanje nacionalsocijalističke ideologije. Iz tog razloga provedene su jezično-političke mjere koje su trebale nacistički vokabular i jezičnu praksu (pozdrave, titule) isključiti iz svakodnevne upotrebe. Mjere su obuhvaćale cenzuru i jezične uredbe za tiskovine i radijske programe kao i za područja kulturne i obrazovne politike, kao što je primjerice jezik školskih udžbenika (usp. Deissler 2004). Osim toga, oblici komunikacije poput rasprava forsirani su kao sredstva demokratizacije, kroz obrazovne programe, kao jezično-kritička alternativa komunikaciji 'odozgo prema dolje' (usp. Verheyen 2010).

Podijeljenost Njemačke također se javlja kao tema jezično-ideoloških sporova. U Istočnoj Njemačkoj se uz službenu jezičnu upotrebu koja se promiče od strane države razvija i neslužbeni oblik jezika koji odražava "jaz između društvene stvarnosti i službenih jezičnih propisa" (Wolf-Bleiß 2010; prijevod I.P.)⁶. Pritom su promjene u vokabularu kao i alternacija između svakodnevnog govora i službene jezične upotrebe tipična obilježja jezične situacije u Istočnoj Njemačkoj (usp. Hartinger 2007: 21).

5 Mitlacher (1938: 372f.): [dass sich] "jüdische Prägungen im deutschen Sprachgut" [finden ließen].

6 Wolf-Bleiß (2010): "[...] die Kluft zwischen gesellschaftlicher Realität und offizieller Sprachregelung".

U kontekstu standardizacije, u Njemačkoj se naglasak tradicionalno stavlja na pisani jezik, no govorni jezik ipak “u tijeku 20. stoljeća te posebice s pragmatičkim zaokretom u pitanjima standardizacije dolazi u fokus razmatranja” (Felder/Jacob 2018: 75; prijevod I.P.)⁷. Integracija govornog jezika u pitanja standardizacije vidljiva je tako u nekim rječnicima i gramatikama čija jezična osnova ne obuhvaća (samo) pisani nego (i) govorni jezik (usp. Dudenredaktion 2015; Brinkmann 1971: IX; Engel 2004: 10; Weinrich 2007: 16; Hoffmann 2021: 7).

Osim toga, od 1970-ih godina pojačana imigracija u Njemačku otvara važno novo područje jezično-ideoloških debata. Dok u prvim godinama prevladavaju rasprave na temu pidžinizacije njemačkog (usp. Bodemann/Ostow 1975) i ksenolekata u smislu simplifikacije jezika (usp. Roche 1989), od 2000-tih godina pojačano se raspravlja o tome treba li jezične stilove s migrantskom pozadinom promatrati kao fosiliziran i manjkavo usvojen drugi jezik ili kao samostalne varijante njemačkog jezika (usp. Auer 2003; Wiese 2012). Ovo je pitanje na koje se ne može odgovoriti isključivo iz lingvističke perspektive, već jedino u kontekstu debate na temu društvene uključenosti manjina u postmigrantskom društvu.

Još jedna jezično-ideološka debata koja je od 1970-ih godina u Njemačkoj sve izraženija je ona o “jezičnoj osjetljivosti u javnom diskursu” (usp. Wengeler 2002; prijevod I.P.)⁸ odnosno o “politički korektnoj jezičnoj upotrebi”, kako kritičari obično nazivaju pojave obuhvaćene ovim pojmom.⁹

Pored toga, od 1990-ih godina javlja se i kritika monocentričnog shvaćanja jezika prema kojem postoji isključivo jedan oblik standardnog jezika, a varijante predstavljaju samo regionalna odstupanja od standarda. Ammon (1995) tako zagovara priznavanje pluricentričnosti njemačkog standardnog jezika koja za posljedicu ima njegovu diversifikaciju u različite standardne varijante (primjerice u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj) koje

7 Felder/Jacob (2018: 75): [die gesprochene Sprache geriet jedoch im] “Verlauf des 20. Jahrhunderts und vor allem mit der pragmatischen Wende [...] bei Standardisierungsfragen in den Fokus der Betrachtung”.

8 Wengeler (2002): “öffentliche Sprachsensibilität”; “politisch korrekten Sprachgebrauch”.

9 Za povijest pojmova *politische Korrektheit/political correctness* i njihove upotrebe u političkom diskursu kao borbenog izraza političke desnice, vidi primjerice Erd (2004); Eugster (2019).

se smatraju ravnopravnima. Prema tome, (regionalna) varijacija se više ne shvaća kao odstupanje od standarda, a o standardni jezicima se više teoretski ne raspravlja kao o nepromjenjivima.

Povod jezično-ideološkim raspravama daje i pojava novih komunikacijskih oblika u digitalnim medijima. Ovdje dominiraju dvije oprečne interpretacije. Jedna tvrdi da kroz nove medije dolazi do smanjenja pismenih kompetencija, što dovodi do destandardizacije, dok druga naglašava porast jezične kreativnosti te širenje svakodnevne pismenosti u društvu (usp. Dürscheid/Brommer 2009).

Većina jezičnih slika koje su prevladavale prošlih stoljeća u njemačkom su 'laičkom diskursu' prisutne i danas, uključujući i onu o jeziku kao biljci. Tako, primjerice, Sick govori o "divljem jezičnom rastu na internetu" (Sick 2016: 449; prijevod I.P.)¹⁰, o "cvjetnjaku njemačkog jezika" (Sick 2007: 197; prijevod I.P.)¹¹ te o "vrijednom vrtlaru stila" (Sick 2007: 197; prijevod I.P.)¹².

Zaključne primjedbe

Situacija koja je prikazana u ovom članku temelji se na istaknutim odnosno kanonskim izvorima i istraživačkim tradicijama. Iako je purizam pritom karakterističan za njemački jezik, jezične ideologije pokazuju sve veću pluralizaciju, dok diskurs pokazuje određenu otvorenost prema raznolikosti jezika i njegovim promjenama. Purističke, jezično-nacionalističke i kulturno-šovinističke jezične ideologije dominirale su do 19. stoljeća, no već i tada mogu se pronaći stavovi koji nagovještavaju pluralističko shvaćanje jezika (primjerice, Adelungovo anomalističko shvaćanje jezika nasuprot analogističkom, Kleinpaulov njemački jezik kao poliglot, Wunderlichova raznolikost njemačkog jezika). Tijekom 20. stoljeća jezične ideologije iz, primjerice, oblasti jezičnog purizma premještaju se u područje 'laičke lingvistike'. Rasprave o jeziku u vrijeme nacionalsocijalizma dovode do rasprava o jezičnim raspravama, odnosno, do jezičnog promišljanja o jezičnom promišljanju, to jest, do jezične kritike, primjerice u debatama između Petera von Polenza i autora rječnika *Wörterbuch des Unmenschen* (usp. Felder/Schwinn/Jacob 2017: 55).

10 Sick (2016: 449): "sprachliche[n] Wildwuchs im Internet".

11 Sick (2007: 197): "Blumengarten der deutschen Sprache".

12 Sick (2007: 197): "fleißige[n] Stilgärtner".

Pod nazivom deskripcije jezične ideologije bivaju nanovo ideologizirane. Uz laički puristički diskurs javlja se i sve izraženiji znanstveni pristup diskursu. Jezične ideologije koje se djelomično odnose na konstruktivistička ili kritička shvaćanja jezika u lingvistici tumače sam jezik kao ideološki, pa tako jezik više nije biljka, nego je ideologija, što se u javnom diskursu ne shvaća kao znanje o jeziku, već kao (obično jednostran i zbog toga neadekvatan) pogled na svijet koji se prenosi kroz oblik jezika. Tako se u javnom diskursu širi rasprava o tome je li jezik, odnosno treba li jezik biti ideologičan, obilježen ideologijom ili slobodan od ideologije. Na taj način i područje same jezične kritike postaje mjesto gdje se pregovara o jezičnim ideologijama te gdje se može raspravljati i o pitanju treba li razlikovati jezik, jezičnu upotrebu i govornike, što je primjerice vidljivo u debati o upotrebi 'riječi na N'¹³.

Literatura

- Ammon, Ulrich (1995): *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Auer, Peter (2003): ‚Türkenslang‘. Ein jugendsprachlicher Ethnolekt des Deutschen und seine Transformationen. U: Häcki Buhofer, Annelies (ur.): *Spracherwerb und Lebensalter*. Tübingen/Basel: Francke, s.255–264.
- Berger, Peter/Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Doubleday.
- Bodemann, Michael Y./Ostow, Robin (1975): *Lingua Franca und Pseudo-Pidgin in der Bundesrepublik. Fremdarbeiter und Einheimische im Sprachzusammenhang*. U: *Literaturwissenschaft und Linguistik* 5/18, s.122–146.
- Brinkmann, Hennig (1971): *Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*. 2. izd. Düsseldorf: Schwann.

13 'Riječ na N' (njem. *das N-Wort*) odnosi se na diskriminirajući izraz za ljude tamne puti. U (dječjoj) literaturi ovaj izraz pojavljuje se, na primjer, u (starijim) izdanjima knjiga Astrid Lindgren. Skraćenica *das N-Wort* koristi se kako se diskriminirajući izraz ne bi reproducirao (opaska prevoditeljice).

- Deissler, Dirk (2004): Die entnazifizierte Sprache. Sprachpolitik und Sprachregelung in der Besatzungszeit. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang (= VarioLingua 22).
- Dudenredaktion (2015): Duden. Das Aussprachewörterbuch. 7. izd. Berlin: Dudenverlag.
- Dürscheid, Christa/Brommer, Sarah (2009): Getippte Dialoge in neuen Medien. Sprachkritische Aspekte und linguistische Analysen. U: Linguistik Online 1/37, s.3–20.
- Engel, Ulrich (2004): Deutsche Grammatik. München: Iudicium Verlag.
- Erd, Marc Fabian (2004): Die Legende von der Politischen Korrektheit. Zur Erfolgsgeschichte eines importierten Mythos. Bielefeld: Transcript.
- Eugster, David (2019): „Political Correctness“ in der Schweiz: Geschichte eines semantischen Schweizer Taschenmessers. U: Schröter, Juliane/Tienken, Susanne/Ilg, Yvonne/Scharloth, Joachim/Bubenhof, Noah (ur.): Linguistische Kulturanalyse. Berlin/New York: de Gruyter, s.393–412.
- Felder, Ekkehard/Jacob, Katharina (2018): Standardisierung und Sprachkritik im Deutschen. U: HESO 2/2018, s. 73–78. <https://dx.doi.org/10.17885/heiup.heso.2018.0.23861>.
- Felder, Ekkehard/Schwinn, Horst/Jacob, Katharina (2017): Sprachnormierung und Sprachkritik (Sprachnormenkritik) im Deutschen. U: HESO 1/2017, s. 53–62. <https://dx.doi.org/10.17885/heiup.heso.2017.0.23717>.
- Gardt, Andreas (1999): Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland: Vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Berlin/New York: de Gruyter.
- Hartinger, Anne-Katrin (2007): „... geschlossen im Klassenverband“. DDR-typische Lexik in der Nachwende-Literatur. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hoffmann, Ludger (2021): Deutsche Grammatik. Grundlagen für Lehrerbildung, Schule, Deutsch als Zweitsprache und Deutsch als Fremdsprache. 4. izd. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Jacob, Katharina/Schwinn, Horst (2019): Sprachinstitutionen und Sprachkritik im Deutschen. U: HESO 4/2019, s. 79–86. <https://doi.org/10.17885/heiup.heso.2019.1.24075>.
- Mannheim, Karl (1929): Ideologie und Utopie. Schriften zur Philosophie und Soziologie. sv. 3. Bonn: Cohen.
- Mitlacher, Heinz (1938): Jüdisches im Deutschen Schrifttum. U: Muttersprache 53/11, s.372–375.

- Niehr, Thomas/Kilian, Jörg/Schiewe, Jürgen (ur.) (2020): Handbuch Sprachkritik. Berlin: J. B. Metzler Verlag.
- Roche, Jörg (1989): Xenolekte. Struktur und Variation im Deutsch gegenüber Ausländern. Berlin/New York: de Gruyter.
- Schiewe, Jürgen (1998): Die Macht der Sprache. Eine Geschichte der Sprachkritik von der Antike bis zur Gegenwart. München: C. H. Beck.
- Schwinn, Horst (2018): Sprachpurismus und Sprachkritik im Deutschen. U: HESO 3/2018, s. 55–60. <https://doi.org/10.17885/heiup.heso.2018.0.23884>.
- Sick, Bastian (2007): Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 1. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache. 31. izd. Köln/Hamburg: Kiepenheuer & Witsch/Spiegel Online.
- Sick, Bastian (2016): Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 4–6. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache. 1. izd. Köln/Hamburg: Kiepenheuer & Witsch/Spiegel Online.
- Straßner, Erich (1995): Deutsche Sprachkultur. Von der Barbarensprache zur Weltsprache. Tübingen: Niemeyer.
- Stukenbrock, Anja (2005): Sprachnationalismus. Sprachreflexion als Medium kollektiver Identitätsstiftung in Deutschland (1617–1945). Berlin/New York: de Gruyter.
- Verheyen, Nina (2010): Diskussionslust. Eine Kulturgeschichte des „besseren Arguments“ in Westdeutschland. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Weinrich, Harald (2007): Textgrammatik der deutschen Sprache. 4. izd. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Wengeler, Martin (2002): „1968“, öffentliche Sprachsensibilität und political correctness. Sprachgeschichtliche und sprachkritische Anmerkungen. U: Muttersprache 112/2002, s. 1–14.
- Wiese, Heike (2012): Kiezdeutsch. Ein neuer Dialekt entsteht. München: C. H. Beck.
- Wolf-Bleiß, Birgit (2010): Sprache und Sprachgebrauch in der DDR. <https://www.bpb.de/themen/parteien/sprache-und-politik/42769/sprache-und-sprachgebrauch-in-der-ddr/> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).
- Woolard, Kathryn A. (2020): Language Ideology. U: Stanlaw, James (ur.): The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology. Hoboken: Wiley.

